

Miroslav Bertoša, Etos i etnos zavičaja, Istra kroz stoljeća, šesto kolo, knjiga 33, Čakavski sabor, Istarska naklada, Pula; "Otokar Keršovani", Edit, Rijeka 1985, 327 str.

Poblža je zadaća te knjige pridonijeti proučavanjima etosa (pogleda na svijet, mentaliteta, "tamnice duga trajanja", prema Braudelu) i etnosa (osjećaja pripadnosti, identifikacije s narodom, etničkom skupinom) hrvatskih i talijanskih skupina u Istri. Piščeva je želja dvojaka: ukazati na kulturnu, političku i gospodarsku određenost etosa i etnosa i njihovu mijenu kroz vrijeme, te na etnocentrizam i mitološku zasnovanost pisanja o etosu i etnosu u publicistici i historiografiji, tim sluškinjama politike talijanskih liberala i nacionalista devetnaestoga stoljeća.

Općenitija je nakana knjige da pridonese napuštanju tradicionalne historiografije - širenju njezina interesa prema rubnim društvenim slojevima, te prema suvremenijem metodološkom (istraživanje društvenih struktura i procesa, posebice na mikrorazini) i interdisciplinarnom (suradnja s ostalim društvenim znanostima) pristupu.

Pisac je te sastojnice povezao u pregledno, zanimljivo, poticajno i informativno izlaganje. Njegovo je teorijsko-metodološko opredjeljenje implicitno i u historiografskome dijelu. Ta je nenametljivost prisutna i u izrazitije teorijski obojenim dijelovima teksta pisanim u obliku eseja i fragmenata.

Prva oveća skupina članaka kritizira talijansku historiografiju iz druge polovice devetnaestoga stoljeća, što se, politikantska i nacionalistička, nekritički odnosila spram povijesti hrvatskoga i slovenskoga žiteljstva u Istri, iskrivljavajući, negirajući ili prešućujući povijesna svjedočenja o njima. Ona opravdava svoja agresivna nastojanja krivom pretpostavkom da hrvatski živalj, naime, nema kulture i civilizacije i da će, pristajanjem uz talijanstvo, postati civiliziranim. Pozitivna je strana te historiografije u tome što je prikupila vrijednu povijesnu građu o Istri. Ujedno je povećala opus građe za proučavanje političkih i nacionalnih previranja u talijanskom kulturnom krugu u drugoj polovici devetnaestoga stoljeća. Ona je, naime, prema Bertoši izvrsna povijesna građa.

Druga velika skupina članaka iznosi teorijske postavke kojima će se pisac poslužiti u istraživanju povijesti društvenih struktura Istre. Ključni je pojam, što se pri tome uvodi, akulturacija, pojam razrađen dvadesetih i tridesetih godina u antropologiji, a šezdesetih i sedamdesetih u nešto širemu smislu u historiografiji. Pisac se oslanja na upotrebu toga pojma u francuskoj historiografskoj literaturi i na neke talijanske pisce.

U antropologiji je taj pojam nastao u doba intenziviranja antropoloških istraživanja do kojeg je došlo zbog imperijalističke ekspanzije zapadnoga svijeta, a označavao je približavanje primitivnih kultura zapadnoevropskom modelu. Ta su istraživanja u antropologiji pala u zaborav. Redefiniran od historičara, obuhvaća sve pojave uzajamnoga djelovanja dviju kultura, kako između heterogenih kultura u prostoru, tako i unutar jednoga društva u različitim vremenskim slojevima. U tako određenu problematiku akulturacije ulaze i odnosi različitih slojeva narodne kulture, odnos selo i grad, odnosi etničkih grupa, i tome slično. Iz dodira kultura proizlaze različiti rezultati: pored krajnjih slučajeva posvemašnje izolacije i asimilacije i različitih posrednih tipova miješane kulture, postoji i mogućnost kulturnog dualizma, življenja, naime, u dvije kulture što usporedno postoje u različitim skupinama u kojima se pojedinac kreće.

Pojmu akulturacije korelat je hipoteza o tome da društva ne žive izolirano u prostoru i vremenu. Suvremena istraživanja što iz nje proizlaze proučavaju ljudske skupine u *odnosu* jednih spram drugih.

Osim teorijskim okvirom što ga pruža pojam akulturacije, Bertoša se služi i antropološkom hipotezom o nužnosti proučavanja totalnih društvenih pojava zbog prepletenosti prirodnih, tehničkih, društveno-gospodarskih i kulturnih struktura jedne regije.

Pojam akulturacije i težnja da obuhvati cjelokupan način života pružaju piscu izvrstan okvir za proučavanje zajedničkoga života hrvatskoga i talijanskoga kulturna kruga u Istri. Do oko 1850. oni ne koegzistiraju u etničkim već u gospodarsko-pravnim napetostima (kao sukob stočara i ratara, došljaka i starosjeditelja, sela i grada); svaki s vlastitim kulturnim obilježjima, vezani su zajedničkim gospodarskim

interesom i obostranim prihvaćanjem društvenoga ugovora utemeljenoga na prestižu imovinskoga statusa, i, time, talijanske etničke grupe. "Prema tome i etnička je stratifikacija zapravo funkcionalna društvena i gospodarska stratifikacija." (str. 96) Na prijelomu stoljeća, s promjenama gospodarskih aktivnosti i političkih konstelacija, dolazi do zaoštavanja etničkih napetosti i, uopće, do jačeg isticanja etničke pripadnosti. Istodobno se zbiva i promjena etničkoga identiteta: ljudi se različito opredjeljuju zavisno od spleta okolnosti omeđenih gospodarskim, političkim, populacijskim i inim društveno-kulturnim činiteljima.

Taj je, po piščevim riječima, esejistički prikaz razvoja etničke i etičke svijesti u Istri, zanimljiv, zbog toga što na nov način piše povijest malih seoskih naselja. Pisac obuhvaća kompleksnu zbilju i dinamiku tih prostora u širokome rasponu od gospodarskih prilika, demografskih kretanja, etničkih struktura, jezičnih i društvenih činitelja do mentalnih odrednica. Taj je rad proistekao iz novoga metodološkog pristupa u historiografiji: pomak interesa od visoke politike i vladajućih skupina prema marginama društva povlači za sobom i nastojanje da se obuhvati zbilja sa svih strana, što se upotrebom novih vrsta arhivske građe (matice, statusi animarum, kronike župnika, onomastička građa) i ostvaruje. Bertoša se kritički koristi svim vrstama dokumenata prošlosti, svjestan toga da su ih subjektivno i, ponekad, tendenciozno pisali ljudi određenoga društvenog staleža. Uspijeva nam približiti male ljude dva različita kulturna kruga, naročito putem njihovih međusobnih dodira. Ne zanima ga toliko svaki zasebno koliko oba u interakciji što ih određuje (grupa se definira u odnosu spram druge, ne sama po sebi), te nam tako pruža uvjerljiviju sliku njihove svakodnevice.

Uza sve pozitivne ocjene predmeta proučavanja i metodologije ove knjige, htjela bih zabilježiti i ograničenja ovakvoga historijskog istraživanja. Osnovna je poteškoća u tome što građa usmjerava istraživanje i uspostavlja granice problema što se mogu istraživati. Povijesna građa ima to svojstvo da bilježi samo dio povijesti. Nadalje, zabilježila ju je određena grupa ljudi te tako prikazuje zbivanja i stanja društva s njihova stajališta.

Daljnju selekciju povijesne zbilje učinio je slučaj: nešto se tih zapisa sačuvalo, a nešto je nestalo, tako da je do nas stigao samo fragment onoga što je bilo zabilježeno, i još manji dio povijesne zbilje, posebice kad u nju uvrstimo i subjektivne stavove ljudi različite društvene pripadnosti. Posebno je teško provesti etnološko istraživanje u prošlosti sudionici koje više nisu živi, a građa je o njihovu životu škrtá i neobjektivna.

Posljednji je dio knjige nepretenciozan pokušaj zapisivanja meditacija (parafraza v. str. 261) o znanstveno-metodološkim odrednicama historiografije, proistekao iz bavljenja lokalnom poviješću Istre. Sukladno tome cilju, pisac organizira tekst u fragmente, u kolaž teza i razmišljanja o lokalnom i univerzalnom, nacionalnom i povijesnom, prošlosti i sadašnjosti, mitu i povijesti, centru i periferiji, povijesti kao događajnici i anamnezi društva, bez sustavnije analize ijedne od tih opreka. Istodobno pisac prerasta uske okvire propitivanja o povijesnoj znanosti i progovara o temeljnim ljudskim vrijednostima. Evo podužeg citata s kraja teksta (str. 297): "*Različitost (diversità)* razmatra se ovdje kao psihosociološki pojam povijesnog postojanja, prisutan i u sadašnjosti. (...) Poštivanje tih različitosti nije nikakva prepreka harmoničnoj međunacionalnoj *convivenzi*, niti funkcionalnom integriranju u društvenopolitičke, gospodarske i kulturne strukture samoupravne zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti. Osnovna je misao ovog izlaganja da *različitost* ne ugrožava, već obogaćuje zajedništvo i da ne sprečava već potiče i oplemenjuje kategorije suživota koje zovemo *bratstvo i jedinstvo*."

Sve u svemu, preporučujući ovu knjigu i povjesničarima i etnolozima koji se bave etničkim problemima završavam prikaz s nekoliko Bertošinih opaski iz posljednjega dijela knjige. Uloga povjesničara se ne završava na otkrivanju i ograničenom tumačenju prošlosti. Ona zahtijeva stvarateljski čin. Nadalje, historiografija jest element kulture i nacionalnoga identiteta, kao što su to primjerice kazalište ili književnost. U službi je nacionalnih ideologija tek onda kad nekritički počne veličati i mitologizirati povijest vlastita naroda. I, konačno, a o tome je već bilo riječi, historiografija proučava totalne društvene procese (gospodarske, poli-

tičke, kulturne, društvene, ideološke) preko računajući etničke i nacionalne granice. Proučavajući totalne društvene procese ona nužno mora istraživati bezimene nositelje povijesti, ljude s ruba društva. Tada, čini mi se, povjesničar postaje etnolog. Dubinske prodore u društvenu strukturu i u istraživanje bezimernih nositelja povijesti omogućuje osobito lokalna povijest. Ujedno, ona je i polazište za konstituiranje tematski i metodološki najprikladnijih modela povijesnih istraživanja. Lokalno tako postaje univerzalnim.

JASNA ČAPO

O razmerju med geografijo in etnologijo, (Dela, št. 3), Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ljubljana 1986, 160 str.

U temeljne zadaće svake znanstvene discipline ulazi teorijsko provjeravanje njezina usmjerenja. Tu zadaću ona obavlja otkrivajući svoju povijest, te određujući se u odnosu na društvenu praksu i na druge, manje-više srodne znanstvene discipline, kaže se u uvodu zbornika radova sa skupa o odnosu između geografije i etnologije, što su ga Savez geografskih društava Slovenije i Slovensko etnološko društvo održali 18. travnja 1986. godine.

Zbornik sadrži gotovo dvostruko više referata geografa nego etnologa. Mogu se podijeliti na referate o povijesti znanosti i njihovim odnosima, na teorijsko-metodološke, praktične i konkretno-istraživačke referate.

U prvoj grupi su članci I. Vrišera *Geografija i etnologija*, S. Kremenšeka *Ka genezi odnosa između etnologije i geografije* i Z. Šmiteka *Geografski determinizam i istraživanje ne-evropskih kultura*. Vrišer, geograf po struci, ukazuje na teorijsku srodnost etnologije i posebnih disciplina geografije - kulturne geografije, povijesne geografije i etnogeografije. U novije doba izraženija orijentacija geografije k funkcionalnim objašnjenjima pojava na zemlji, i k deduktivnome, nomotetskome pristupu, udaljuju, međutim, geografiju od kulturoloških i društveno-povijesnih istraživanja. Pisac zastupa stajalište da bi

unatoč tim, inače pozitivnim strujanjima u geografiji, bilo loše kad bi ona posvema napustila svoju kulturološku i humanističku tradiciju.

Kremenšekov je referat pisan sa stajališta etnologa. Daje pregled nastajanja jedne i druge znanosti i njihovih međusobnih odnosa u različitim fazama njihova definiranja. Primjerice, slovenska etnologija nastaje u okrilju znanosti o državi u doba prosvjetiteljstva i tada je najbliža geografiji. Nakon toga dvije se discipline sve više udaljuju jedna od druge. Pisac misli da je odnos dviju disciplina danas jasan: unatoč preklapanju širega predmeta istraživanja (narodnosti), ishodišta su disciplina različita - etnologija proučava način života i ljudsku kulturu, geografija, pak, proučava prostor, geografsku sredinu i njezine učinke na društvo. Prema piscu, predmet je etnologije (način života i ljudska kultura) uži od predmeta geografije (geografska sredina), sociologije (društvo) i historiografije (povijest).

Šmitek pokazuje kako se u kontekstu ideje o čovjekovoj biološkoj i kulturnoj zavisnosti od prirodnog okoliša može bolje razumjeti proces formiranja etnologije i geografije i njihovih odnosa u različitim fazama njihova razvoja. Danas, kad prevladava mišljenje da veze čovjeka i prirode nisu određene samo fizičkim i biološkim nego i kulturnim i društvenim činiteljima, razumijemo zašto se društva različito odnose prema prirodnome okolišu, kao i, obrnuto, da je taj okoliš važna odrednica društva.

Najviše je referata teorijsko-metodološke prirode. To su *Etnološka topografija slovenskoga etničkoga teritorija - 20. stoljeće* M. Nateka, *Problem narodnosti i narodnih manjina u procesu urbanizacije sa geografskoga i etnološkoga stajališta* V. Klemenčiča, *Urbana geografija i etnologija* M. Paka, *Multidisciplinarni značaj sakupljanja narodnoga znanja o lokalnoj sredini* I. Gamsa, i *Elementi geografije i etnologije u istraživanju urbane okoline* M. Ravnik.

Natek uspoređuje etnološku topografiju i geografiju na temelju teorijskih pretpostavki socijalne geografije, sociologije i etnologije. Etnološka topografija Slovenije 20. stoljeća prikazana je analizom njezine unutrašnje strukture, ekonomskoga razvoja, porasta stanovništva, promjena u profesionalnoj strukturi i